

сетина истакнутих научних радника из Југославије и Совјетског Савеза. Остаје нам да изразимо наду да ће приређивачи истрајати на започетом пројекту и да ће се ускоро појавити и друга књига овог зборника.

Мр Ибрахим Тепић

Мидхат Шамић, ФРАНЦУСКИ ПУТНИЦИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XIX СТОЉЕЋУ (1836—1878) И ЊИХОВИ УТИСЦИ О ЊОЈ, »Веселин Маслеша«, Сарајево, 1981, 330 стр.

Богатој библиографији др Мидхата Шамића недавно се придружило још једно дјело: *Француски путници у Босни и Херцеговини у XIX стољећу (1836—1878) и њихови утисци о њој*. Хронолошки, ова књига се наставља на ауторову књигу: *Француски путници у Босни на прагу XIX стољећа и њихови утисци о њој*, публиковану на француском језику 1960., а неколико година касније (1966) и на нашем језику, у издању исте издавачке куће, у серији *Библиотека културно наслеђе*. За разлику од прве књиге која обухвата наполеоново време с краја XVIII и почетка XIX вијека, ова књига обрађује шире временско раздобље, чији је почетак аутор омеђио доласком у Босну познатог географа и путописца Ами Буеа 1836. и аустроугарском окупацијом Босне и Херцеговине 1878. године. Богатство материјала, сасвим природно, упутило је аутора да највећу пажњу посвети периоду између оснивања француске конзуларне агенције у Сарајеву 1853. и окупације 1878. Појам *путник* Шамић узима у његовом најширем значењу. Он обухвата цијелу лепезу занимања и дужности које су Французи обављали заузимајући конзулске, вицеконзулске положаје или, пак, служећи као чиновници у тим установама. Нису изостали ни они који су се бавили научним, књижевним или ликовним стваралаштвом мотивисани босанскохерцеговачким поднебљем.

Књига М. Шамића подијелена је, слично првој, на два основна дијела. У првом дијелу, који носи наслов *Француски путници у Босни и Херцеговини у XIX стољећу (1836—1878)* (13—112 стр.), аутор се осврнуо на готово све Французе који су о свом боравку, или, пак, у свом дјелу оставили неке материјале у Босни и Херцеговини. Међу књижевнике Шамић је сврстао Проспера Меримеа који никада није боравио у Босни и Херцеговини, али је на основу одређених извора написао збирку балада *Гусле*. Године 1851—1852. у Босни је боравио сликар Теодор Валерио, аутор већег броја сликарских остварења на тему ликова и предјела из Босне.

Сасвим оправдано, на прво мјесто међу истраживачима аутор ставља име познатог географа Ами Буеа, који је између 1836. и 1838. године неколико пута прокрстарио балканску Турску, између осталог и Босну и Херцеговину и о томе оставио грандиозно дјело *Европска Турска*, објављено у Паризу 1840., у три тома на преко 2.200 стра-

ница Ово дјело је остало неисцрпан извор информација за упознавање Балканског полуострва у четвртој деценији XIX вијека које је брзо прешло границе Француске. Овдје се нашло и дјело чувеног слависте прошлог вијека Сипријена Робера *Словени у Турској*, мада он никада није боравио у Босни и Херцеговини.

Број Француза у Босни и Херцеговини, а с тим у вези и број обавјештења о збивањима у њој, повећао се оснивањем француске конзуларне агенције (1853), а поготово генералног конзулата у Сарајеву (1862) и конзуларне агенције у Мостару (1863). Шамићу је пошло за руком да реконструише главне догађаје везане за сваког конзула појединачно, црпећи податке из њихових извјештаја министарству иностраних послова и већег броја публикација у којима је објављен одређен број путописа и разних запажања Француза који су боравили по службеној дужности, или путовали по Босни и Херцеговини. Овим истраживањима коначно је успостављена листа француских конзула и вицеконзула у Босни и Херцеговини до аустроугарске окупације. У вријеме Наполеона III, међу конзулима, вицеконзулима и другим службеницима Француске у Османској Царевини и Босни и Херцеговини има релативно велики број емиграната из Пољске који су служећи Француској и њеним плановима на Истоку неријетко имали и сопствене политичке планове и амбиције.

Посебан простор Шамић је посветио путницима истраживачима и научницима. Године 1855, Босну и Херцеговину је посјетио Анри Масије де Клервал, емисар француског министарства просвјете. Гијом Лежан, географ и етнолог, уз то и велики љубитељ путовања, стицајем околности посјетио је 1858. Требиње, о чему је двије године касније објавио *Путовање у Херцеговину*. Равно десет година касније у Босни је био археолог Жорж Перо. У току шесте деценије прошлог вијека Босну је посјетила Дора д'Истрија. Око 1861. у Херцеговини се обрео сликар Шарл Пелрен, који је поред путописа, код нас преведеног, оставио већи број цртежа споменика културе нашег поднебља. С. Бујон спада у ред оних путника који су боравили у Босни и Херцеговини у потрази за новим.

Босанскохерцеговачки устанак 1875—1878. не само да је покренуо источно питање већ је изазвао интерес широке европске, па и француске јавности. У француској дневној и периодичној штампи појављује се повећан интерес за збивања у Босни и Херцеговини. Аутор се задржао на опису одјека устанка у седмичном илустрованом листу *Illustration*, који је већ од друге половине августа 1875. почео објављивати напise и ликовне репродукције на тему устанка. Огист Мелан боравио је међу устаницима у прољеће 1876. и о томе оставио једну врсту дневника под називом: *Кроз Херцеговину*. Устанак је привукао и Шарла Иријарта који је о свом боравку у овим крајевима објавио опширан путопис под насловом: *Босна и Херцеговина — Сјећања на путовања за вријеме устанка*.

Други дио књиге Мидхата Шамића носи наслов *Босна и Херцеговина како су је видјели француски путници XIX стољећа* (115—293). Он је по својој садржини комплекснији и занимљивији,

тим прије што доноси низ факата који су до сада у нашој историографији били непознати. У поглављу о управи аутор се осврнуо на оцјене Француза о појединим босанским валијама који су стајали на челу османске администрације у Босни и Херцеговини.

Слика привредног живота Босне и Херцеговине од 1836. до 1878. дата је у приказу пољопривреде, шумарства, рударства, занатства и трговине. Ово поглавље обилује великим бројем конкретних података, посебно квантитативних. У посматрању ових појава аутор није себи поставио задатак да их изучи до краја, него да укаже на присуство таквих података у француској изворној грађи.

Посебну занимљивост за читаоца представља поглавље о градовима. У путописима, конзулским извјештајима и другим биљешкама Француза највећу пажњу привлачили су Сарајево и Мостар. Мада ова запажања нису увијек импресивна, она су одраз времена и схватања и обилују мноштвом занимљивих детаља које други савременици нису забиљежили.

Француски путници XIX вијека оставили су драгоцене податке о стању саобраћаја у Босни и Херцеговини. Међу њима посебно се истиче Ами Буе. О недостатку и лошем стању путне мреже писали су многи путници који су се на самој граници сусретали са недаћама које достижу оне који долазе из средње и западне Европе у земљу у којој је изградња колског саобраћаја била тек у повоју. И поред изградње појединих путних праваца у другој половини XIX вијека, транспорт се највећим дијелом обављао коњима. Аутор се задржао на опису транспортних средстава, начину путовања итд. Француски извори о изградњи прве и до окупације 1878. једине жељезничке пруге, Добрљин — Бањалука, умногоме употпуњују наша досадашња знања. Шамић се задржао и на питању пројектовања мреже жељезничких пруга у Босни и Херцеговини на којем су радили, између осталих и француски стручњаци.

Посебно поглавље у овој књизи аутор је посветио стању школства и просвјете. За разлику од прве половине вијека, гдје су подаци о просветним приликама врло скудни, у другој половини они су бројни, тим прије што о томе пише највећи број конзула. И поред тога што је школство код нас било предмет посебне обраде, овдје презентирана материја увелико употпуњује наше информације о образовном систему у Босни и Херцеговини посљедњих деценија османске владавине.

Најисцрпније податке о становништву Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека оставио је Ами Буе. Његова запажања, као и податке из дјела С. Робера, аутор је груписао у неколико цјелина. Овдје се говори о одјевању, исхрани, начину становања, особинама и обичајима становника Босне и Херцеговине. Французи су запазили да босанскохерцеговачко становништво мало познаје турски језик, а они који га знају нерадо говоре њиме. Неки путници су оставили описе појединих самостана и манастира (Фојница, Крешево, Сутјеска, Широки Бријег, Житомислићи). Нису изостале ни информације о броју фрањеваца и начину издржавања католичких свештеника. Више француских путника пише о броју становника у

Босни и Херцеговини, вјерској искључивости, али и сарадњи и међусобном поштовању. Неријетко се пише о природним љепотама Босне и Херцеговине и о културно-историјским споменицима као што су утврђења, мостови и стећци.

У посљедњем поглављу Шамић се осврнуо на неке од политичких догађаја у Босни и Херцеговини, без намјере да их изложи у цјелости. На основу конзулских извјештаја наводи одређене карактеристичне појединости о сељачким устанцима у другој половини XIX вијека. Ликови устаничких вођа Пеке Павловића, Лазара Социце и Богдана Зимоњића дати су на основу запажања Огиста Малена и Шарла Иријарта. У разматрању питања аустроугарске окупације Босне и Херцеговине аутор се задржао на оцјени политике Хабзбуршке Монархије према Босни и Херцеговини у XIX вијеку и улози појединих њених емисара као што су Мајерхофер, Вагнер, Роцкиевич, Темел, Калај и Милинковић. Француски конзул Луј Патен извјештавао је своју владу о окупацији Босне и Херцеговине од стране аустроугарских трупа, о отпору становништва окупацији, те о личности генерала Јосипа Филиповића и неких од његових сарадника.

Књига М. Шамића, поред закључака, садржи попис коришћених извора и литературе, биографске податке о француским путницима у Босни и Херцеговини у XIX вијеку и индекс личних имена. Она се одликује систематичношћу и лакоћом израза, а уз то документованошћу сваке ауторове тврдње. Управо то је сврстава у ред дјела приступачних широком кругу читалачке публике, а у исто вријеме врло корисном за истраживаче свих области живота у Босни и Херцеговини у XIX вијеку.

Мр Ибрахим Тепић

СРБИЈА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ ВЕЛИКЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ, (1877—1878), Научни скуп, Историјски институт, Зборник радова, Књ. 2, »Просвета«, Београд, 1979, стр. 508

Стогодишњица од завршетка српско-турских ратова за ослобођење јужних области Србије од турске власти и међународног признања Србије за независну државу била је повод за обележавање тих догађаја, који су у знатном степену изменили историју српске нације и створили политичке, привредне и војностратешке претпоставке за дефинитиван обрачун са Турском. Идеја о организовању научног скупа диктирана је, међутим, вишим и јачим разлозима од оних искључиво јубиларног карактера и иза ње је стајао захтев за једном свежом и меродавном синтезом те историје. Овај зборник радова темељан је одговор на тај изазов. У њему су објављена 32 реферата и 12 дискусија, у којима је расправљен низ значајних питања и дилема које су биле подлога и разлог аргументованој научној полемици.